АНДРЕЙЧУК Н.І.
(Національний університет „Львівська політехніка”)

ЖИТТЄВИЙ СВІТ ЛЮДИНИ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНІЙ ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Хто не вірить у сутність людини,
не шукає її, не знаходить і не знає її
(Г.Сковорода)

Категорію «життєвий світ людини» можна вважати визначальною для сучасних «людинознавчих» пошуків, зокрема, при спробі встановити зв’язок між антропологічними відкриттями останнього століття у філософсько-антропологічній рефлексії та зануренням сучасного мовознавства у такі сутнісні шари людського, які досі не були об’єктом розмірковувань. Ця категорія може розглядатися як інтегруюче поняття, за допомогою якого спробуємо узгодити і систематизувати цілу низку «людиномірних» параметрів.

У 70-80і роки, за одностайною оцінкою фахівців, „відбувся антропологічний переворот у філософії, звернення якої до людини стало зараз тривкою тенденцією її розвитку”[Головко 1994, с.3]. Це посилення інтересу до світу людини в останні декілька десятиліть забезпечує актуальність даного дослідження, що спрямоване на виявлення зв’язку способів представлення життєвого світу людини у феноменологічно-антропологічній традиції та його тлумачення в рамках антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики.

Метою дослідження є 1) встановити основні параметри поняття життєвого світу людини як одного з найбільш продуктивних у категорійному ряді феноменології; 2) визначити «ідеологію» того визначального напряму розмірковувань у сучасній лінгвістиці, котрий іменується антропоцентричною парадигмою, і окреслити основні, задані цією парадигмою, програми досліджень; 3) показати як програми мовознавчих досліджень співвідносяться з шляхами формування і упорядкування знань про життєвий світ людини.

Основними термінологічними одиницями даного дослідження є, життєвий світ і Homo Lingualis. Кожне з цих понять повинно тлумачитися в першу чергу через ті вияви людського «Я», що постають як об’єкти філософсько-антропологічної рефлексії.

„Життєвий світ” належить до основних понять феноменології пізнього Е.Гуссерля (1859-1938) і було введене ним у роботі „Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія», перша частина якої вийшла у січні 1936 року у Бєлграді, а повне видання – лише після смерті автора [Гуссерль 2004].

Окреслена ним проблематика життєвого світу як дорефлексивної даності, що є тим ґрунтом, на котрому виростають усі науки, є первинною стосовно пізнання і має трансцендентальний статус, що породжується життєвою активністю трансцендентального Я, знайшла розвиток у ряді феноменологічних, психологічних та соціологічних концепцій. При усій різнобарвності в інтерпретації поняття життєвого світу людини різними філософськими напрямами їх об’єднує думка про специфіку його екзистенційних вимірів. У феноменологічному дискурсі „сутність людського можна означити не як класичну метафізичну проблему „ідеї” чи „природи” людського, а й як феноменологічну проблему смислів, що з ними людина ідентифікує власну сутність” [Дондюк 2004, с.99-100]. Розмірковування над тлумаченням

життєвого світу як філософської та лінгвофілософської категорії [Андрейчук 2009а] дозволили авторці зробити висновок, що життєвий світ людини є особливою інтерсуб'єктивною реальністю, що становить суть процесу людинотворення. Його можна тлумачити як перехідний шар суміщеного суб'єктивного і об'єктивного буття, котрий забезпечує здатність людини проникати у об'єктивне і з якого об'єктивне проникає у план свідомості, тобто поле трансформації природних феноменів у соціальний феномен пізнання і дії, в об'єкти світу людського буття. Життєвий світ людини є тим своєрідним метагоризонтом, який розкривається через приєднання феноменів людського буття до смислів людської діяльності. Цей метагоризонт можна детальніше описати як:

- середовище «зустрічі» речей зі словом, резонанс свідомості у предметах людської дії, ситуацію «почутості» буття, тобто всі ті передумови, які окреслюють світоглядні контури буття;
- місце розкриття «думки про світ» (знання в чистому вигляді) і демонстрації «думки у світі», коли речі перетворюються в образи людського входження в буття, а світ «постає як події, багаті на потенційне слово»;
- поле трансформації природних феноменів у соціальний феномен пізнання і дії, в якому інтенції свідомості включаються в процес історії культури як способи соціокультурного та морального самовизначення людської ідентичності;
- місце творчого формування смислів подій співпричетних до людської діяльності і розгортання їх у проблемному полі певних культурно-історичних систем за їх специфічними параметрами.

Таким чином, ЖСЛ забезпечує розпредмечування кодів цивілізації і розкриття смислового потенціалу речей у системі суспільно-історичної практики. При цьому людина пізнає свій життєвий світ лише тою мірою, якою вона здатна реалізувати в ньому саму себе. Відповідно пізнання відтворює світ лише настільки, наскільки світ виступає світом людини, дзеркалом її можливостей.

При такому тлумаченні ЖСЛ на перший план виходить дослідження пізнавальних здатностей людини і «людиномірних» властивостей мови. Власне зацікавленість останніми можна виявити при спробі аналізу парадигмальних особливостей сучасної лінгвістики. Аналіз різних програм лінгвістичних досліджень засвідчує формування нової парадигми науки про мову, котра передбачає представлення всіх аспектів буття людини через призму «мовної системи координат». Ця парадигма є домінуючою на даному етапі розвитку науки, відображає ідеологію досліджень, визначає шляхи формування і упорядкування знань про людину та програми досліджень, встановлює критерії оцінювання та інтерпретацію результатів досліджень. Ознаки дослідницьких парадигм у мовознавстві співвідносяться з характерною ознакою новітньої гносеології, якою є «синтетизм знання, пошук критеріїв цілісного аналізу homo sapiens, виокремлення інтелекту, його природи, складових, функціонування, еволюції і репрезентативних форм як центральної пошукової проблеми, але вже не в диспозиціональній проекції логістичного-чуттєвого, а як єдиної, цілісної, сутнісної характеристики людини» [Шевченко 2000].

Ф.С.Бацевич зазначає, що саме зміна філософських поглядів на природу лінгвальної реальності формує в науці конкретні образи мови. При цьому у межах лінгвістичного осягнення сутності мови спостерігаються два відмінні підходи: а) іманентно-семіологічний (мова розглядається «в самій собі й для себе»). Ця установка найповніше втілилась у структуралізмі, сформувавши образи мови як структури і системи; б) антропологічний (у його межах мова розглядається в контексті духовного світу людини) [Бацевич 2008, с.27].

Власне другий підхід стає панівним у сучасних дослідженнях і нового значення у філософському доведенні набуває мова як репрезентативна форма людської свідомості, пізнання, інтелектуального конструювання світу.

Програми досліджень сучасної лінгвістики, що засвідчують формування особливої антропоцентричної парадигми можуть бути узагальнені наступним чином:

1) дослідження екзистенційної (властивої лише людині) «мовної свідомості», що представлена творчою активністю інтуїції, продуктивною уявою, символічними формами, здатністю наочно-гностичного та мовного моделювання (як мова «живе» у людині),

2) встановлення ролі мови в конституюванні людського буття (ціннісно-смислового універсуму) в певному ціннісно-адаптованому варіанті, (як людина пізнає світ через мову),

3) вивчення мови як основного чинника буття людини в ракурсі потенцій і практичних реалізацій для забезпечення діяльності соціуму (як людина ідентифікує себе через мову);

4)вивчення багатоманітності форм втілення мовної свідомості, що випливають з комунікативних функцій, котрі визначають доцільність та необхідність цих форм (як людина «омовнює» дискурси) [Андрейчук 2009б].

При співставленні запропонованого у цій статті тлумачення життєвого світу людини і наведених вище основних програм сучасних лінгвістичних досліджень виявляється, що кожна з них спрямована на вивчення певного аспекту тієї особливої когнітивної реальності, якою є життєвий світ людини.

Програми дослідження мовної свідомості як «форми опредмечення людської психіки з її раціональними та емоційними реакціями на світ» [Кримський 2008, с.80] є по суті вивченням середовища «зустрічі» речей зі словом, форм репрезентації універсального членування світу в людській практиці. Свідомість є давнім і у певному сенсі центральним об'єктом психологічних досліджень. Серйозні напрацювання у цій області, зокрема, теорія апперцепції В.Вундта, інтенціонального акту Ф.Брентано, потоку свідомості У.Джемса, рефлексії Е.Тітченера сформували точку зору на свідомість як „явленість" для суб'єкта тих чи інших змістів [Языковое сознание 1998]. Сучасна когнітивна психологія збагатила це поняття уявленням про репрезентативні структури, особливості організації мнемічних процесів, переробки і збереження інформації [Современная психология 1998]. Зі свідомістю поєднуються вищі форми психічного функціонування. Щодо «мовної свідомості», то можна виявити декілька варіантів застосування терміна. Більшість дослідників розглядають мовну свідомість як ту область, де вона виражає себе вербально і сприймає «діяння» мови, тобто як динамічну форму вияву свідомості. На дослідженні цієї форми з моменту свого виникнення зосереджена психолінгвістика. В останні роки підходи до аналізу вербальних асоціацій, що реалізувались Ю.Н.Карауловим, Ю.С.Сорокіним, Є.Ф.Тарасовим, Н.В.Уфімцевою, Г.А.Черкасовою та іншими привели до розуміння мовної свідомості як мовного тезаурусу носія мови. Стверджується, що ядром мовної свідомості є «лінгвістична проекція буття людини, що зберігається протягом цілого життя і становить основу його мовної картини світу» [Ушакова 2003]. За логікою міркувань, представлених у цій статті, у життєвому світі людини мовна свідомість є здатністю перетворювати себе і світ в іменований об'єкт (тобто здатність до рефлексії, об'єктивації, відчуження). Це лише «мускули думки» (метафора М.Мамардашвілі) [Мамардашвили 1992].

Породжуюча смисли свідомість може бути лише мовною. Це той *простір, у якому відбувається «розпредмечування» кодів культури*, а образи свідомості, знаходять зовнішнє вираження у мовних засобах – окремих лексемах, словосполуках,

фразеологізмах, асоціативних полях і асоціативних тезаурусах як сукупності цих полів. Це ще не спів, це – дар «музичного слуху», яким наділена лише людина.

Програми дослідження мовної когніції співвідносяться з розкриттям життєвого світу людини у його другому вимірі як *місця розкриття «думки про світ»*. Сучасна когнітивна лінгвістика зосереджується на вивченні мовної картини світу, яка найчастіше визначається як сукупність знань про світ, що зафіксована в лексиці, фразеології, граматиці і тлумачиться як „відображення у психіці людини предметного навколишнього світу, опосередковане предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами, які піддаються певній рефлексії" [Леонтьев 1994, с.45]. Ці когнітивні схеми можна розглядати як систему кодів культури, де кожний код – це макросистема характеристик об'єктів картини світу, що об'єднані спільною категоріальною властивістю; це певна понятійна сітка, використовуючи котру носій мови категоризує, структурує і оцінює оточуючий його і свій внутрішній світи [Пименова с.177]. Фактично створення мовної картини світу є процесом «розпредмечування» кодів культури через мову, середовищем якого є життєвий світ людини. Цей процес можна визначити як людську когніцію, тобто взаємодію систем сприйняття, репрезентації та продукування інформації у процесі інтелектуальної діяльності [Андрейчук 2007]. Когнітивне постає як те, що змушує особу співвідносити знання про світ і про себе і стає джерелом активної внутрішньої і зовнішньої дії. Завдяки мовній свідомості як певній «мовній матриці» у процесі пізнання , своєрідного розархівування психічних образів, відбувається формування мовної картини світу. Оскільки процеси пізнання пронизані моделювальною діяльністю, то у цьому ракурсі *життєвий світ людини є середовищем моделювання образів людського входження в буття***.**

Програми дослідження мовної особистості спрямовані на дослідження тих комунікативних механізмів, завдяки яким реальність конструюється у такій мовній формі, що дає змогу оповісти Іншому про своє розуміння реальності. Поняття мовної особистості сформувалось на засадах філософських концепцій персоналізму і теорії мовної особистості, яка отримала назву лінгвістичної персонології. Лінгвістична персонологія описується як розділ науки про мову, що вивчає стан мови (індивідуації) «однолюдної» мовної особистості (ідіолектної) так і «багатолюдної» (полілектної) мовної особистості – народу [Нерознак, Халеева с.588].

Витоки основних положень теорії мовної особистості знаходимо ще у Вільгельма фон Гумбольдта (1767-1835), теоретико-методологічною основою концепції якого є антропологічний підхід до мови. Цей підхід Гумбольдт розуміє, в першу чергу, як синтез натуралістичного і діяльнісного принципів вивчення мови і людини: мова визначається ним як організм духу і як його самодіяльність. Народ (нація) – це така форма вияву людського духу, яка має мовний статус. Мова і духовна сила народу розвиваються не окремо одна від одної і не послідовно одна за иншою, а становлять нерозривну дію інтелектуальної здатності людини [Бацевич 2008, с.36-48].

Сучасні дослідження структури мовної особистості, її місця в міжособистісній та міжкультурній комунікації, типів та портретів мовних особистостей має виразну антропоцентричну спрямованість, адже у кінцевому рахунку вони всі зводяться до вивчення тих сутнісних ознак людини (фізичних, психічних, соціальних), які відображаються у її мовленні і забезпечують її ідентифікацію як особистості. Але при всій суб'єктивності, індивідуальності сприйняття дійсності особистістю, це сприйняття, осмисленя несе відбиток менталітету відповідного соціуму, етносу. На думку Ю.Габермаса, ідентифікація соціуму та його членів забезпечується комунікативною дією. Теорія комунікативної дії описує не інструментальну а комунікативну реальність – корелят життєвого світу суб'єкта: вона виявляє двоступеневу структуру суспільства його символічне самовідтворення і символічну

самоінтерпретацію, що з'являється завдяки діючим суб'єктам. Таким чином, суспільство слід розглядати як систему і як життєвий світ. У процесі еволюції відбувається структурування життєвого світу і примножуються інтерпретації інтеракцій [Шклярик 2005, с.948].

Таким чином, сукупність лінгвістичних досліджень мовної особистості співвідноситься з розкриттям життєвого світу людини як «репертуару» її життєвих ролей при *трансформації природних феноменів у соціальний феномен пізнання і дії, як способів соціокультурного та морального самовизначення людської ідентичності.*

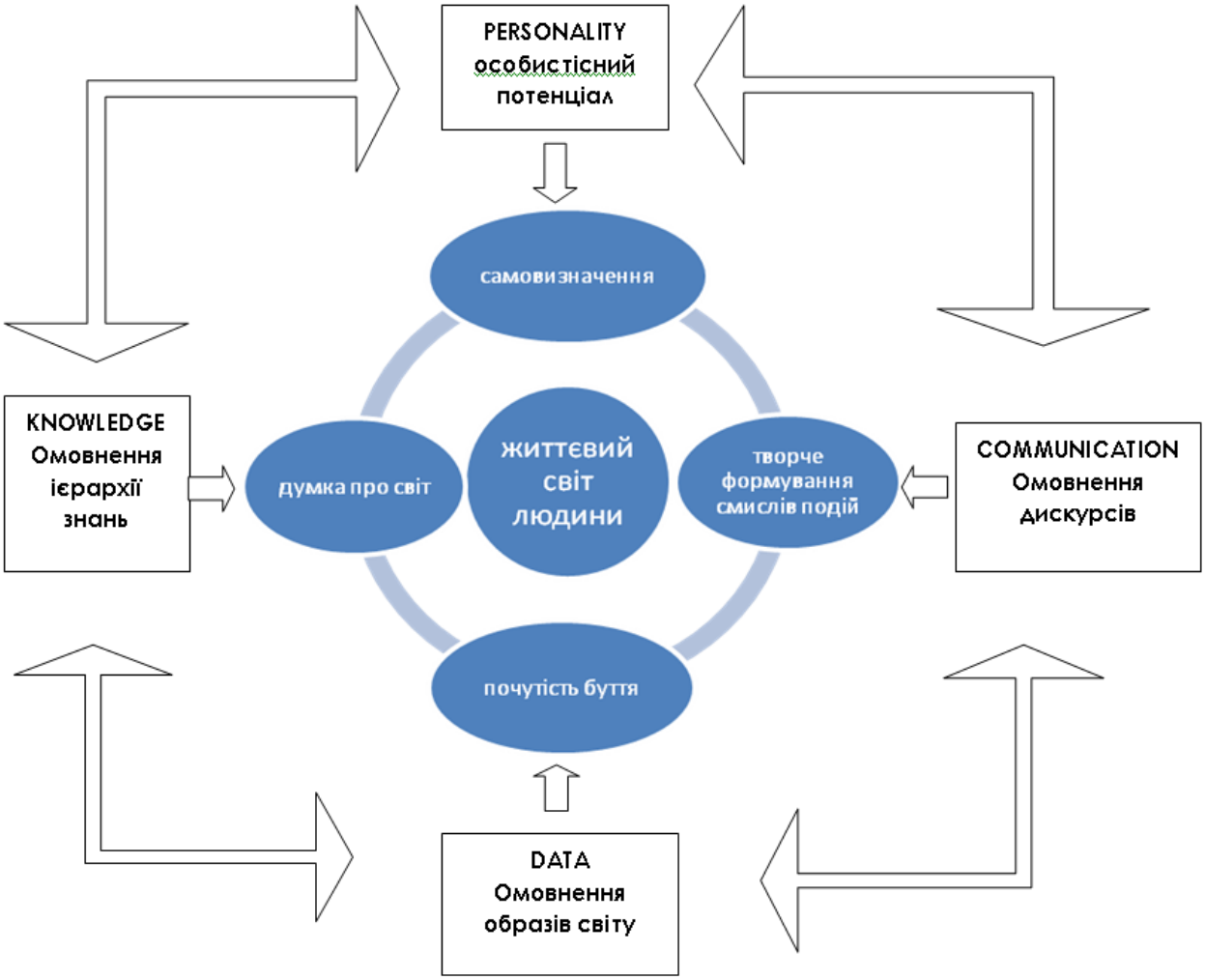

Рис.1 Співвідношення програм сучасних мовознавчих досліджень з шляхами формування і упорядкування знань про життєвий світ людини.

Програми дослідження мовної творчості пов'язані з вивченням комунікативного простору мови і основних категорій комунікації як окремого модусу існування засобів мовного коду. Осмислення цих категорій відбулося в 60-70-х роках, у межах так званого «прагматичного повороту», який привів до виформування функціонально-комунікативного підходу в лінгвістиці, а найважливішими, на думку Ф.Бацевича, стали категорії дискурсу, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту [Бацевич 2003, с.88]. Однією з найважливіших тез антропоцентричної парадигми стає твердження, що людина не може існувати поза комунікацією, а її сутність виявляється у спілкуванні з подібними собі. Межі дослідження розширюються від внутрішнього системного аналізу до вивчення мови у зв'язку з її носіями, із середовищем її функціонування. Як справедливо зазначає О.Селіванова, дослідження комунікативної взаємодії індивідів, зорієнтоване на їхнє діалогічне порозуміння у співвідношенні з параметрами мови, середовища і культури, останніми роками висунулося на провідні позиції в лінгвістиці [Селіванова 2002, с.7]. Ці дослідження представлені сьогодні

широким спектром робіт, що базуються на аналізі текстів як дискурсів і спрямовані на створення моделей на основі реконструкцій, у яких презумпції інтерпретатора лінгвіста дозволяють ретроспективно конструювати смислові побудови автора тексту (адресанта) і адресата. Для таких моделей беруться дані соціолінгвістики, антропології, семіології, інтегруються комунікативні та когнітивні аспекти опису тексту. Слід відзначити, що антропоцентрична парадигма передбачає пошук тих системних властивостей, які характеризують мовленнєву поведінку людини, отже наближають нас до розкриття життєвого світу людини як *місця творчого формування смислів подій співпричетних до людської діяльності.*

Результати проведеного аналізу співвідношення програм сучасних мовознавчих досліджень з шляхами формування і упорядкування знань про життєвий світ людини представлено на рис.1, котрий засвідчує вагомість

лінгвофілософської категорії життєвого світу людини для аналізу парадигмальних аспектів сучасної науки про мову.

Література

Андрейчук Н.І. Когнітивна лінгвістика і моделювання інтелектуальної діяльності//Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Тернопіль, ТНЕУ, 30-31 жовтня 2007р., в 2-х частинах. – Частина 1. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – с.48-51. *Андрейчук Н.І.* Категорія життєвого світу людини у філософській та лінгвофілософській антропології // Нова філологія: Випуск 33. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009а. *Андрейчук Н.І.* Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень// Лінгвістичні студії, Випуск 17. – Донецьк: ДНУ, 2009б. *Бацевич Ф.С.* Нариси з комунікативної лінгвістики: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281с.*Бацевич Ф.С.* Філософія мови:Історія лінгвофілософських учень: Підручник. – К.:ВЦ «Академія», 2008. – 240с. *Головко Б.А.* Сучасна філософська антропологія: історико-філософський аналіз основних напрямків. **–** Автореф. дис. … докт. філос. наук. – Київ, 1994, 47с. *Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. – СПб., 2004. – 400с. *Дондюк А.М.* Есенційні та екзистенційні виміри людського у феноменології реальної свідомості// Людина в есенційних та екзистенцій них вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – с.84-108. *Кримський С.Б.* Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367. *Леонтьев А.Н.* Философия психологи – М.: Наука, 1994. – 405с. *Мамардашвили М. К.* Сознание и цивилизация // Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. М., 1992.– с. 107-121. *Нерознак В.П., Халеева И.И* Языковая личность//Эффективная коммуникация: история, теория, практика: Словарь-справочник/Отв.редактор М.И.Панов; сост. М.И.Панов, Л.Е.Тумина. – М.:ООО «Агентство «КРПА Олимп», 2005. – 960с. *Пименова М.В*. Коды культуры и принципы концептуализации мира//Studia Linguistics Cognitiva. Вып.1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. М.: Гнозис, 2006. – с.172-186. *Селиванова Е.А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.,2002. *Современная психология*. Справочное руководство под ред.. В.Н.Дружинина. – М.: ИНФРА-М, 1998**.** *Ушакова Т.Н.* Языковое сознание и принципы его исследования//Языковое сознание и текст: теоретические и прикладные аспекты. – М., 2003**.** *Шевченко Л.І.* Теоретичні проблеми сучасного мовознавства: пошук дослідницьких парадигм//Слов'янські мови і сучасний світ. – К.: Київський університет, 2000. – с.5-14. *Шклярик Е.Н.* Юрген Габермас//Єффективная коммуникация:история, теорія и практика: Словарь-справочник. – М.: ООО «Агенство «КРПА Олимп», 2005. – 960с. *Языковое сознание*: формирование и функционирование. – М., 1998. – 255с.